

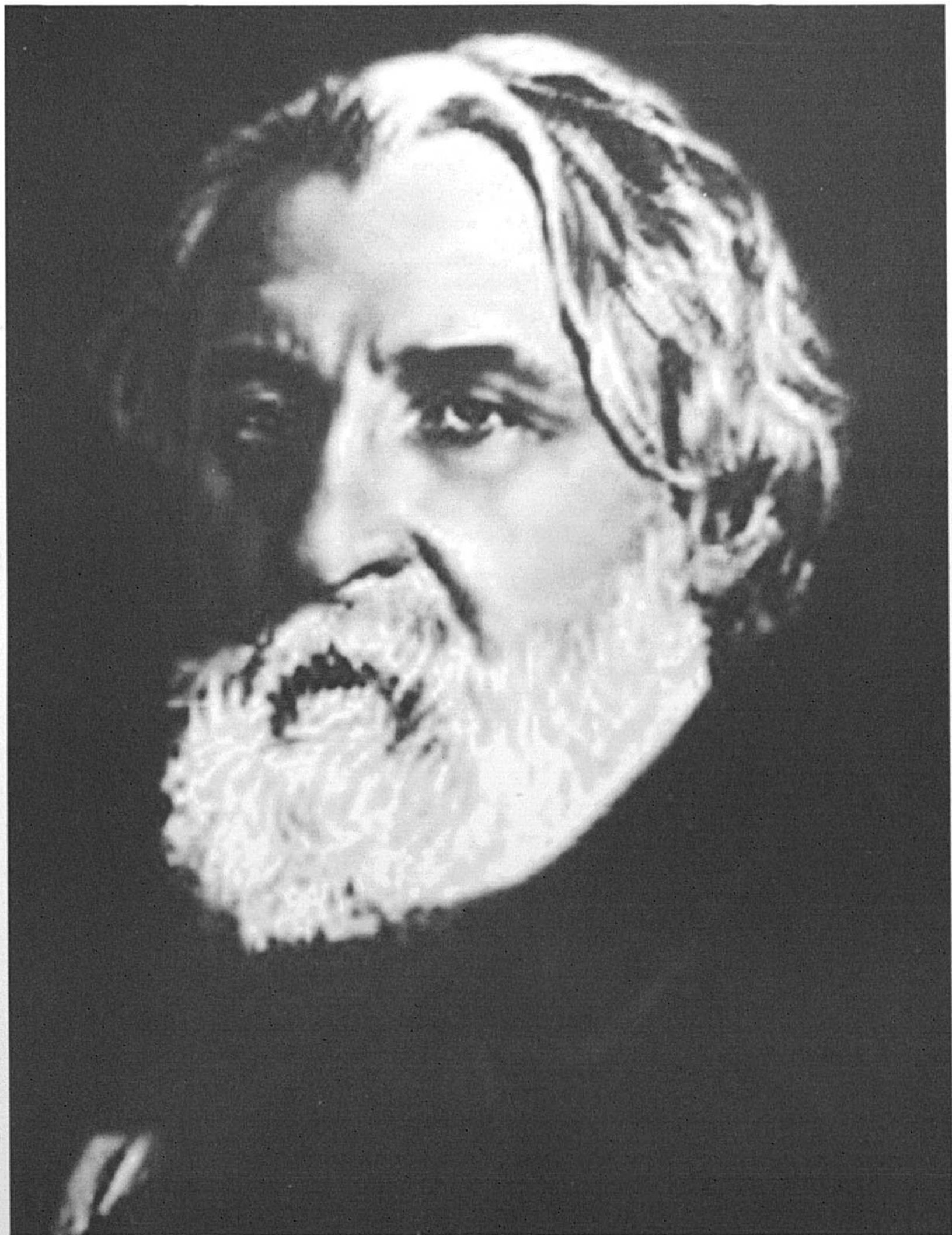

Иван Сергеевич
ТУРГЕНЕВ

ДВОРЯН ҰЯСЫ
ӘКЕЛЕР МЕН БАЛАЛАР
РУДИН

Әлем әдебиеті кітапханасы

**“МӘДЕНИ МҰРА”
МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ
КІТАП СЕРИЯЛАРЫ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰҢҒЫШ ПРЕЗИДЕНТІ
НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВТЫҢ
БАСТАМАСЫ БОЙЫНША ШЫҒАРЫЛДЫ**

**АСТАНА
2006**

“МӘДЕНИ МҰРА”
МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫН
ІСКЕ АСЫРУ ЖӨНІНДЕГІ
ҚОҒАМДЫҚ КЕҢЕСТІҢ ҚҰРАМЫ

Құл-Мұхаммед Мұхтар, *төраға*
Ардақ Досжан, *төрағаның орынбасары*
Асқаров Әлібек, *жауапты хатшы*

Қоғамдық кеңестің мүшелері:

Абдрахманов Сауытбек
Аяған Бүркіт
Әбусейітова Меруерт
Әжіғали Серік
Әйтімова Бірғаным
Әлімбаев Нұрсан
Әуезов Мұрат
Базылхан Нәпіл
Байпақов Карл
Биекенов Кеңес
Бұрханов Камал
Ертісбаев Ермұхамет
Кенжеғозин Марат
Қасқабасов Сейіт
Нысанбаев Әбдімәлік
Өмірбеков Байтұрсын
Салғара Қойшығара
Сариева Рысты
Сейдімбек Ақселеу
Сұлтанов Қуаныш
Таймағамбетов Жәкен
Тұяқбаева Баян
Хұсайынов Көбей

Иван Сергеевич
ТУРГЕНЕВ

ДВОРЯН ҰЯСЫ
ӘКЕЛЕР МЕН БАЛАЛАР
РУДИН
ӘҢГІМЕЛЕР

Әлем әдебиеті кітапханасы

Аударма

УДК 821 (100-87)
ББК 84 (2 Рос-Каз) 7-44
Т 87

**“Мәдени мұра” мемлекеттік бағдарламасы
көркем әдебиет секциясының мүшелері:**

Кекілбаев Әбіш (*серияны құрастырушы*), Абдрахманов Сауытбек
(*төраға*), Әбдіков Төлен, Асқаров Әлібек, Бельгер Герольд,
Елеукенов Шерияздан, Нұрғали Рымғали, Нұрпейісов Әбдіжәміл,
Михайлов Валерий, Мұртаза Шерхан, Мырза Әли Қадыр,
Оразалин Нұрлан, Сүлейменов Олжас, Тарази Әкім,
Шапай Тұрсынжан, Юсупов Кенес.

*Орыс тілінен аударғандар Мұхтар Әуезов,
Қайнекей Жармағамбетов, Тайыр Жароков, Жұмағали Сәрсекөв*

Тургенев Иван Сергеевич.
Т 87 Дворян ұясы. Әкелер мен балалар.
Рудин. Романдар. Әңгімелер.
Астана: Аударма, 2006. – 576 бет.

ISBN 9965-18-177-2

Т $\frac{4702010201 - 182}{00 (05) - 06}$

ББК 84 (2 Рос-Каз) 7-44

ISBN 9965-18-177-2

© Қазақша аудармасы, 2006
© “Аударма” баспасы, 2006

“ДВОРЯН ҰЯСЫ” РОМАНЫНЫҢ АУДАРМАСЫ ТУРАЛЫ

Орыс халқының ұлы классиктерінің бірі Иван Сергеевич Гургеневтің “Дворян ұясы” атты романын қазақшалап, біздің оқушыға ұсынуды мен көптен мақсат еткен едім. Қазір осы аударманы бастырумен қатар, роман туралы және өзімнің осы романды аудару жөніндегі іздену мақсат, талаптарым туралы кейбір пікірлер айтуды қажет деп білдім. Біздің әдебиетімізді қай салада болса да байытып өсіруге көмекші боп келе жатқан істің бірі аудармалар екені мәлім. Біз поэзиялық, көркем прозалық және драматургиялық үлгілердің талайын орыс тілінен қазақшалап аударып алып жүрміз. Бірақ әлі күнге “көркем аударма қалай істелсе ойдағыдай шығады” деген әрі ғылымдық, әрі творчестволық жауапты сұрақтарға нақтылы шешу сөз айтылмай келеді. Әрбір аудармашылық әрекеттеріміз табыстарымен, кемшіліктерімен де ескеріліп, тексерілмей жүр. Неғұрлым аудармалық еңбектеріміз көбейе түссе, солғұрлым аудармалық тәжірибеге қорытынды, тиянақты жетекшілік пікірлер айту қажет бола түседі.

Бірақ сондай байлаулы ойларды түю үшін жеке тәжірибелердің әрқайсысы өздерінің табыс жаңалығымен ортаға түсіп талқыға алынуы керек.

Орыс әдебиетінің классикалық үлгілері мен совет әдебиет мұраларының да біраздарын аударған менің де тәжірибем болушы еді. Гургеневтің осы романын аударуда сол бұрынғы тәжірибелеріме, өзімше жаңалық ретінде қостым ба деген ізденулерім бар. “Дворян ұясы” романын бастырумен қатар сол жаңағы, соңғы жай туралы оқушы көпшіліктің сынына салмақ болған ойларым болғандықтан осы кіріспені әдейілеп жазып отырмын.

Тек сол аталған мәселелерге көшуден бұрын И.С.Тургеневтің осы “Дворян ұясы” романы туралы көпшілік оқушымызға таныстыру ретінде біраз сөз айтып өтейік.

Көркем сөздің шын шебері, жалғыз орыс әдебиеті ғана емес, дүние-жүзілік көркем әдебиет классиктерінің қатарында аталатын Иван Сергеевич Тургеневтің (1818-1883) “Дворян ұясы” атты романы 1859 жылы жазылған. Автордың аз жылдар ішінде жазған бір топ романдарының ең көрнекті, көркемінің бірі осы “Дворян ұясы” болып табылған-ды. Бұл романның айналасында туған Тургеневтің үлкен шығармалары “Рудин” 1856 жылы жазылған. “Карсанда” 1860 жылы, “Әкелер мен балалар” 1862 жылы жазылған. Өзге барлық басқа романдарыменен және көп көркем әңгімелерімен зор атаққа ие болған Тургенев өзінің “Дворян ұясы” романымен де зор шеберліктің үлкен өріне шыққанын танытып еді. Сондықтан да өзі туған Отанында үлкен атаққа ие болумен қатар ол өзінің көзі тірісінде-ақ Батыс Еуропаның да көп елдеріне аса мәлім, даңқты жазушы болып үлгірген-ді. Солайша танылып бағаланудың нәтижесінде ол 1878 жылы Оксфорд университетінен докторлық атағын алған, 1879 жылы Париждегі халықаралық әдебиеттік конгрестің бастығына орынбасар боп сайланған. Батыстың ұлы жазушыларының бірталайы Тургеневті өздерінің ұстазы деп таныған. Тургеневтің қабірінің басында Эрнест Ренан: “Тургенев бар адам баласына тиісті жан” деген болатын.

Орыс әдебиеті көлемінің тарихтық орнын алғанда “Дворян ұясы” романы – Пушкин дәстүріне жақын, нақтылап айтқанда “Евгений Онегин” дәстүрімен жалғас шыққан шығарма. Романда да, поэмада да орыс табиғатының көрінісі, уақиға баянына да және геройлардың ішкі сезімдеріне де үнемі оралып, аралас суреттеледі.

“Дворян ұясы” да – тарихтық роман емес. Бірақ бұл әлсіреп, солғын тартып бара жатқан орыс дворяндарының тағдырымен байланысты болған тарихтық процесті көрсететін роман. Көркемдік жағынан қарағанда романның геройы Лаврецкийдің Васильевское сияқты қаңырап, құлазып қалған ұяға қайтып оралған сапарын сипаттаған және туып-өскен мекенін бейнелеген жерлері көркем прозаның аса шебер үлгісінің бірі болып саналады. Бұл жолдарда Тургенев өзінің де туған жерін сағынған сезімін танытады. Ол сезімде, көп ырғақты толқындар, жарқын мұндар жазушының өз басынан кешкен сан жырлардай көрінеді. Енді дворяндар жолы Ресейдің жаңғыруына бөгет болмаса, көмекке жарамайтын кез жеткен еді, сондықтан да романның геройы Лаврецкий кітаптың соңғы жағында өз жайын баяндап кеп, “Амансың ба, құлазыған кәрілік! Сөне бер пайдасыз тірлік” дейді. “Дворян ұясына” күз қайғысы оралған, кешкі қызық шапақ – өтер шақ нұры түскен. Романда сол өткен шақ пен өлім жайы негізгі бір құлақкүйдей үн салады. Бұл романда Тургенев өзі шыққан дворян ортасына, өзінің замандастарына олардың дәурені өткенін

сарын етіп танытады және Ресейде оянып келе жатқан жас қуаттарға орын босату қажет екенін өкінішсіз, қынжылыссыз қабыл алады. Бұл дворяндар өмірі, халық тілегінен, қоғам тірлігінен жырақтап, түгелімен қарақан қарабастың: не шаттығына, не шер-зарына ғана бойсұнып кеткен еді. Сондықтан романдағы дворяндар, заманы өтіп бара жатқан адамдар болып бейнеленеді, мұның айқын белгісін үлкен ақындық шеберлікпен суреттеген Лиза Калитина бейнесінен байқауға болады.

Пушкиннің Татьянасымен қатар Лиза да орыс әдебиетіндегі көркем бейненің бірі боп қалыптанған. Лиза да Татьяна сияқты “орысжанды” қыз еді, бұған да ата-анасынан көрі өзін асыраған күтуші апасы жақын болатын, сол апасы Агафьядан ол халық шындығын тануды үйреніп еді. Татьяна Ларина сияқты бұл да құрбандыққа әзір, тірлігіндегі ең ұлы нәрсе: адамдық қарызды ада қылу деп түсінетін. Ол өзінің бар болмысымен зор мейірбандыққа бейімделген. Әрбір адамға да таза орыс мінезімен қарай біледі. Бұл мінезінде сыртқы жалтырақ жоқ, бірақ жүрегіне терең орнаған рақым мол болатын. Қыз өзі діндар әйел тәрбиесінде өскендіктен көне Ресейдің мистикалық болмысына да бейім еді. Лаврецкийді ол ақылымен түсінбей, жүрегімен түсінген-ді. Оны сүйгенде де орыстың сол замандағы осындай топтарының махаббатымен сүйген болатын. Бұларша, махаббат ең алдымен “есіркеу” боп танылатын.

Лаврецкий де өз буынының басы артық адамдар екенін жақсы түсінеді. Жаңа адамдардың, бұлардың өз орнына келуін әділет деп біледі. Геройларындағы осындай ерекшеліктер – тургеневтік қасиет болатын. Осылайша, туған жеріне қайта оралуды аңсау, әлдебір “халықтық шындықты” аңсау – “Дворян ұясы” романының арқауы есепті, түбегейлі тақырыбы.

Өз дәуірінің барлық басқа адамдары сияқты Тургенев те әйелге арналған махаббатқа ерекше зор мән берген. Махаббатты ірі бағалау Белинский, Станкевич, Герцен – бәріне де ортақ ерекшелік болатын. Бұлар үшін махаббат өзі де бір өзгеше туыс және әрбір туыспен табыста болатындай, махаббаттың да өзіне арналған таланты болады деп ұғынысады. Тургеневтің қыздарында осындай махаббатқа таланттылық бар деп танылатын. Сондықтан да Тургенев Лаврецкийдің айыбы не дегенге тура жауап бермесе де, махаббатқа татитын затты, Лиза сияқты оңай тани білмегендігін мін санайды.

Тургеневтің бұл романын орыс әдебиет тарихында қарасөзбен жазылған поэма деп бағалаған. Роман лирикаға толы, басқа романның ешқайсысында да Тургенев дәл осы “Дворян ұясындағыдай” боп өзінің авторлық ішін ашқан емес. Мұнда өзгеше көркем лирика табиғат көркіне арналған, табиғат та Лаврецкийдің жүрегіндегі күйдей, үн салып күңіреніп тұрғандай болады. Роман геройы мен табиғат бірге, қос өрімдей боп қатар тірлік еткен тәрізді.

Осы қасиеттеріне қарап бұл романды орыс халқының оқымысты қауымы “елтігендей құмарлықпен” оқыған. Салтыков-Щедрин осы романды тамашалап бағалаған кезінде “романның әрбір дыбысынан жарқын поэзия аңқып тұрады” деген. Добролюбов Тургеневтің қасиеттерін бағалай келіп, “қоғам тірлігінің жанды пернесін баса біледі” деген.

“Дворян ұясы” романы үлкен герой жайындағы роман емес, бұл роман енді ғана жаңа нәсіл туғызып өрсіргелі келе жатқан Ресейдің аналық топырағы жаңғыруы жайындағы роман деп танылады.

Осы айтылған азын-аулақ түсінік сөздерден соң бұл романды аударудағы өзім қолданған әдіс туралы айтайын. Мен шамам келгенше ең алдымен романды дәл аударуға тырыстым. Тек дәл аудару ғана үлкен жазушының тіл, стиль, сөйлем ерекшеліктерін бере алатын болады, бұл жөніндегі дәл аудару дегенді мен сөйлеміне сөйлем орай етіп аудару деп түсінемін. Сондықтан қанша ұзын болса да, романның өзіндегі сөйлемі үзіліп, бөлшектеніп, бірнеше сөйлем боп берілмейді. Соның орайына орысша текстің өзінде болған тыныс белгілерінің (пунктуацияның) көбі қазақша текстте де мол қолданылады. Сөйтіп Тургеневтің сөйлемдері қазақшасында да өзінің ұзынды-қысқалы көлемімен дәл беріледі. Бұлай етудің себебі бар. Орыстың ұлы классикалық әдебиет үлгісін аудару арқылы аударушы-жазушы мен өзім сол асыл нұсқаның шеберлігін үйренуге тырысамын. Және әсіресе, Тургеневті өз қалпында дәл беру арқылы сол шебердің анық, нақтылы өзгешеліктерінің бәрімен өзіміздің оқушы жұртшылығымызды дәл таныстыруға тырысамын. Сөйлемін дәл беру жазушының стилін дәл беруге тотелей себепші болады. Стилін білсе сол жазушының өзгешелік, ерекшелік қасиеттерін де толық танитын болады. Олай болса, Тургеневті өзінің Тургеневтік сөйлемдерімен, Гогольді гогольдік периодтарымен, Л.Толстойды оның өзінің, басқыштап келетін сөйлемдерімен, сол сияқты Шолоховты және де өзінің сөйлем ерекшеліктерімен дәл беруге тырысу керек.

Осылай жасалған тәжірибе оқушыға қонымды, көркем болып шыға алса біз ең әуелі орыс классигін өз қалпын бұлжытпай, толық берген боламыз. Өзіміздің тіл мәдениетімізді орыс әдебиетінің жоғарғы сапа – тіл, сөйлем жасау мәдениетінің үлгісімен байыта түскен боламыз. Бұл мақсаттардың бәрі де қазақ совет әдебиетінің бүгінгідей көркем прозасы үдеп өсіп келе жатқан қарсаңында, үлкен негізді мақсаттар болса керек. Әсіресе осы мәселе, біз сияқты жазба әдебиет мәдениеті, соның ішінде көркем прозасы кешендеп туып, кенжелеп өскен, туысқан елдер үшін – аса зор мәні бар мәселе сияқты көрінеді.

Тургеневтің романын өз тіл, стилімен дәл беруді мақсат еткендіктен біз романның геройларының аузына, немесе автордың аузына қазақтың мақал-мәтелі сияқты және тағы басқа талай түрлі тіл кестесі, сөз айшығы,

өрнегі сияқты ерекше, қазақша әшекей бояуларды салмауға тырыстық. Себебі ондай қазақ әдебиеті тілінің өз көлемінде заңды болатын, қазақ адамының немесе жазушысының сезуіне, ойлауына, айтуына қонымды боп келетін, осы тілдің өз көлемінде ғана заңды, бірақ өзге тілдерде орасан өзгешелік түрінде сезілетін сөз құрамдары, мұндай орынға қолдануға қолайсыз болады деп білдік. Қысқасы, қазақ тіліне аударылғанмен, Тургенев шығармаларына қазақтың тон-тымағын кигізу керек емес дейміз. Міне, құрметті оқушыларға ұсынып отырған осы аударманың азын-аулақ, осылайша өзгешеліктері бар екенін және ол өзгешеліктер белгілі дәрежеде ізденудің нәтижесі екенін ескертеміз. Әрине, сол жайларды оқушының есіне салумен қатар, жәрдемші, сын көмектеріне үлкен үміт ететінімізді және де ескертеміз.

Мұхтар ӘУЕЗОВ,

1952.

ДВОРЯНҪЫ

I

Көктемнің ашық күні кешке тақалды; аспанда, шырқау биікте ұсақ қызғылт бұлттар көрінеді, олар ауа көшпейді, көк тұңғиыққа батып бара жатқандай.

1842 жыл еді, губерниялық шаһар О...ның шет көшелерінің біріндегі сұлу үйдің ашық терезесінің жанында екі әйел отырды, біреуі елу жастарда, екіншісі жетпіс шамасындағы кемпір еді.

Біріншісі Марья Дмитриевна Калитина болатын. Мұның күйеуі губернияның прокуроры болған, өз уақытында іскер, батыл, қажырлы, албырт және қыңыр адам еді, оның өлгеніне он жылдай болған. Өз уақытында жақсы тәрбие алған, университетте оқыған, бірақ кемтар ортадан шыққандықтан, өзіне жол салуды қажет біліп, пұл да жиған кісі еді. Марья Дмитриевна оған сүйіп тиген: өйткені бұл кескіні жақсы, ақылды және тілесе сүйікті бола білетін кісі еді. Марья Дмитриевна (қыз күндегі фамилиясы Пестова) ата-анасынан ерте айырылып, бірнеше жыл Мәскеуде институтта боп, одан қайтқан соң О... шаһарынан елу шақырым жердегі ата-мекені Покровск қыстағында кәрі апасымен, ағасымен бірге тұратын-ды. Ағасы тез уақытта қызметке Петербургқа ауысты да, қарындасы мен апасын күйзеу күйде қалдырып, бірақ, аз заманда ол өзі қайтыс болып, оның тәртібінен әйелдер құтылған еді. Марья Дмитриевна өзіне мұра ғана Покровскіні алғанмен онда ұзақ тұрған жоқ; мұның жүрегін өзіне бірнеше күнде бағындырған Калитинмен қосылған соң, оның қаласы Покровск басқа бір мекенге айырбасталды; мұнысы пайдалы болмағанмен, көрікті жер емес еді; тұратын үй де жоқ еді; Калитин О... шаһарынан үй алды да, ұдайы тұруға сол шаһарға көшті. Шаһардағы үйдің жанында үлкен бақша бар-ды, бұл бақшасы қаланың сыртында, жазыққа шығатын. Қыстақ тыныштығын сүймейтін Калитин енді онда барудың қажеті жоқ

деп ойлады. Марья Дмитриевна өзінің жақсы қыстағы Покровскіні, ондағы көңілді өзенді сағынушы еді, өйткені онда кең шалғын, жасыл тоғай да болатын; бірақ бұл әйел еш уақытта еріне қарсы келмей, оның ықпалына, өнерлі қауымды білетініне түгел ден қойып табынатын. Кейін, он бес жыл бірге өмір сүрген соң күйеуі өліп, одан бір ұл, екі қыз қалған-ды. Марья Дмитриевна өзінің шаһардағы үйіне, ондағы тіршілігіне мейлінше қалыптасып кеткендіктен О... шаһарынан шықпай тұрып қалған.

Марья Дмитриевна жасында сүйкімді, ақсары сұлу атанды; елу жасқа келіп, өңі толып, жайыла түскенмен, әлі де ажары көрікті. Өзі мейірімді болмаса да, сезімтал болатын; жасы жетсе де институт тәрбиесінің әдетінен құтылмаған-ды; тез ренжігіш, кейде өз айтқаны болмаса, жылап та қойғыш боп, еркелікті дағды еткен; әдетте өз айтқаны болып, ешкім алдына шықпаса да, ол сыпайы мінезді бола білетін. Мұның үйі қаладағы ең бір жайлы, жақсы үй саналатын. Мұрасы көп болмаса да, ерінің табысы арқылы жиылған мүлкі де мол еді. Екі қызы мұның қолында өскен де, ұлы Петербуртта, ең бір жақсы қазыналық тәрбие орнында оқитын.

Марья Дмитриевнаның қасында, терезе жанында отырған кемпір мұның әкесімен туысқан апасы, бір замандар Покровскіде бұл екеуі көп оңашалық шақтарын бірге кешірген. Кемпір Марфа Тимофеевна Пестова. Ол қызық адам, мінезі бірбеткей, ойындағысын кімге болса да көзіне айтады; мүлкі аз болса да, өзін-өзі ұстауына қарағанда, сан мыңдар сандығында жатыр деп ойларсыз. Марқұм Калитинді бұл аса жек көретін. Немере сіңлісі оған тигенде, бұл өзінің қыстағына кетіп, он жыл бойы мұжықтың жаман үйінде тұрды. Марья Дмитриевна бұдан қорқатын. Шау тартса да шашы қара, көзі өткір, үшкір тұмсық, кішкене бойлы Марфа Тимофеевна жүрісте шапшаң, бойы тіп-тік, сөйлегенде анық етіп, жылдам айтып, жіңішке шыңқылдаған дауыспен сөйлейтін, басына ақ қалпақша, үстіне ақ кофта киетін.

– Немене, ненің жайы? – деп, ол Марья Дмитриевнаға шұғыл бір сұрау беріп, – неге күрсіндің, апасы?! – деді.

– Жай! Қандай ғажайып бұлттар! – деген жауап естіді.

– Немене, сенің оларға жаның ашып отыр ма?

Марья Дмитриевна түк айтпады.

– Гедеоновский неғып келмей жатыр? – деп, Марфа Тимофеевна қолындағы тоқыма бізді жүгірте түсті. (Бұл бір үлкен бөксбай тоқып жүрген-ді) – Ол келсе сенімен бірге күрсінер еді, әлде бір өтірік соғар еді.

– Сол туралы үнемі қатал сөйлейсіз-ау, Сергей Петрович қадірлі адам емес пе?

– Қадірлі! – деп, кемпір кінәлай кекетті.

– Ол менің марқұм еріме дос еді! – деді, Марья Дмитриевна, – әлі күнге ерім жайлы қобалжумен еске алады!

– Әрине, мұны батпақта жатқан жерінен құлағынан сүйреп, құтқарып алған сол болатын! – деп, Марфа Тимофеевна тоқыма бізді тағы да жүгірте түсті. Және сөйлей бастады.

– Сырты мүләйім, басы аппақ, ал аузын ашса болды, не өтірік, не өсек гулейді. Өзі ғой статский советник! Бірақ қайда барсын! Поптың тұқымы ғой.

– Кінәсіз кісі бар ма, апай? Ондай әлсіздігі бар екені рас. Әрине, Сергей Петрович тәрбие көрмеген, французша сөйлемейді, бірақ не десеңіз де ол жағымды адам.

– Е, ол ұдайы сенің қолыңды жалап жүреді ғой. Французша білмейді, сол сөз бе екен? Француз “диалектына” мен өзім де мығым емеспін. Тіпті, ешбір тіл білмесін, тек өтірік айтпаса екен. Ауызға алдың болды, оның өзі де келеді, тілге жеңіл эмес пе? – деп, Марфа Тимофеевна көшеге қарады. – Әне, сенің жайлы адамың сидандап келеді. Бойының ұзыны-ай, көкқұтан тәрізденіп!

Марья Дмитриевна шашын түзеп қойды. Марфа Тимофеевна мұнысына күлімсірей қарады.

– Немене, сенің ағарған шашың бар ма, апасы?! Ана күтуші Палашаңа ұрыссаңшы. Не қарап жүр өзі?

– Сіз болсаңыз, апай, әрдайым... – деп, Марья Дмитриевна күбір етті де, орындығының таянышына саусақтарымен сытырлата соқты.

– Сергей Петрович Гедеоновский! – деп, есіктен қызыл жүзді жас казак малай бой көрсетті.

II

Үйге ұзын бойлы адам кірді. Үстінде таза сүртігі бар, шалбары қысқа, сұр ұлпадан биялай киген және біреуі қара, біреуі ақ, екі галстук тағыпты. Өне бойы – әдеп пен сыпайылық тәрізді, жүзі де келбетті, самай шаштары жабыса таралған; сықыры жоқ, өкшесіз етігіне шейін сыпайы. Бұл кісі әуелі үй иесіне иіліп, сонан соң Марфа Тимофеевнаға тағзым етті де, биялайларын асықпай шешіп, Марья Дмитриевнаның қолына иілді. Әйелдің қолын құрметпен екі рет сүйіп алып, орынтаққа асықпай отырды да, саусақтарының ұшын сипалай түсіп, сөз бастады.

– Елизавета Михайловна сау ма?
– Иә, ол бақшада еді.
– Елена Михайловна да сау ма?
– Леночка да бақшада. Немене, жаңалық жоқ па?
– Неге болмасын, неге болмасын, – деп, қонақ кірпігін жай қағып, ернін соза сөйледі. – Гм!.. Міне,, мәлім етейін, таңқаларлық жаңалық бар: Лаврецкий Федор Иванович келіпті.

Марфа Тимофеевна таңқалып:

– Федя! Немене, жаныңнан шығарып отырған жоқсың ба, әкем-ау? – деді.

– Жоқ, тіпті өз көзіммен көрдім.

– Е, ол әлі дәлел емес.

Гедсоновский Марфа Тимофеевнаның кекесінің естімеген кісі боп:

– Денесі қатты ірілепті. Жауырыны бұрынғыдан да жалпайыпты. Бетінің қызылы да молайыпты.

Марья Дмитриевна жай сөйледі.

– Ірілепті дейсіз бе? Ірілейтін не жөні бар еді?

Гедсоновский бұл сөзді құптай кетті.

– Рас-ау, оның орнында басқа болса, жұрт көзіне көрінуден ұялар еді.

– Неменесі бар? – деп Марфа Тимофеевна киес сөйледі. – О не деген сандырақ? Туып-өскен жеріне келті, қайда кетсін деп едіңіз? Және өз басының айыбы болса екен-ау!

– Ханым, мәлім етейін, әйел өзін жаман ұстаса, әрқашан оған ері кінәлі.

– Е, әкесі, оны өзің бойдақ болған соң айтасың ғой.

Гедсоновский зорлықпен езу тартты. Аз үндемей отырып:

– Білуге болар ма екен, мынау көркем бөкебай кімге арналған екен? – деді.

Марфа Тимофеевна бұған жалт етіп қарады да, жауап қатты:

– Бұл, кім өсек айтпай, аярланбай жүретін болса және сондай адам дүниеде бар болса, соған арналады. Федяны мен жақсы білсемін, оның бар жазығы әйелін еркелеткені, үйленгенде де ғашық боп үйленген. Ал сол бір ғашықтықпен үйленген тірліктен сш уақытта татымды іс шықпайды! – деп кемпір Марья Дмитриевнаға қиыс қарады да, орнынан тұрды. – Ал енді сен, әкесі, азуыңды, тілесең маған да баса бер, мен кстейін, бөгет болмайын! – деп, Марфа Тимофеевна жүріп кетті.

Марья Дмитриевна апасын көзімен жөнелтіп салып:

– Бұл кісі әрдайым осындай. Әрдайым! – деді.

Гедеоновский қостай түсті:

– Жасы сондай ғой, не істерсіз. Сөзін көрдіңіз бе, “кім аярланбаса” дейді. Осы күнде аярланбайтын кім бар екен, заман солай емес пе? Менің бір аса құрметті досым бар еді, шені де үлкен адам болатын, сол айтушы еді, бұл күнде тауық та дән көрсе құлықпен ұмтылады, тура бармай, қырындап келуге тырысады деп. Ал, сізге қарасам, менің бекзадам, сіздің ғана мінезіңіз анық періштедей, маған аппақ қолыңызды ұсыныңызшы.

Марья Дмитриевна аз күлімсіреп, Гедеоновский мұның қолын сүйіп отырғанда әйел өз орындығын тақай түсіп, аз иіліп, ақырын ғана сұрады:

– Сөйтіп, оны көрдіңіз бе, өзі шын дені сау, көңілді ме екен?

– Көңілді, жаман емес, – деп Гедеоновский сыбырлай жауап берді.

– Ал қазір әйелі қайда екен, оны естідің бе?

– Соңғы кезде Парижде болған-ды, ал естуімше, қазір Италия мемлекетіне көшсе керек.

– Япыр-ай, Федяның халі масқара ғой, қалай төзеді екен, ақылым жетпейді. Рас, мұндай әркімнің де басына келеді, бірақ былай айтқанда, мұны бүкіл Еуропаға әшкереледі ғой.

Гедеоновский күрсініп алды.

– Рас, рас! Айтуынша ол әйел артистермен, күйшілермен және оларша қалай деуші еді, арыстандармен, айуандармен де ашынажай дейді ғой. Ар-ұяттан мүлде безген ғой...

Марья Дмитриевна қостай сөйледі.

– Соншалық, соншалық аяныш, туыс жағын санасақ, Сергей Петрович, білесіз бе, ол менің немере інім болады ғой.

– Әрине, әрине, сіздің үй-ішіңізге қатынасы барды мен білмей қоям ба? Білем ғой.

– Бізге келер ме екен? Қалай ойлайсыз?

– Қисыны... келетін болар. Бірақ естуімше, өзінің қыстағына бармақ білем.

Марья Дмитриевна көзін аспанға көтере сөйледі.

– Аһ, Сергей Петрович, ойласам, бізге, әйелдерге өзімізді ұстауға қандайлық сақтық керек десеңші!

– Әйелдің де әйелі бар ғой, Марья Дмитриевна. Бақытсыздыққа қарай, туысқандар бар... Әрине, жасы да бір сәрі және жастайынан жолды үйретпеген болар. (Сергей Петрович қалтасынан көкшіл орамал алып, соны жаза бастады.) – Ондай әйелдер болады, әрине. (Сергей Петрович орамалының ұшын көздеріне кезек тигізді.) – Бірақ, жалпы айтсақ, аңғарсақ бар ғой... Қаланың шаңы сұмдық

қой! – деп сөзін аяқтады.– Маман, маман! – деп үйге бір он бір жас шамасындағы сүйкімді жүзі бар кішкене қыз жүгіріп кірді. – Бізге Владимир Николаевич атқа мініп келді! – деді.

Марья Дмитриевна орнынан тұрды, Сергей Петрович те тұрып, иіліп:

– Елена Михайловнаға біздің құрмет! – деді, содан соң үйдің бұрышына қарай барып, әдеп сақтап, сырт айналып, өзінің түзу біткен ұзын тұмсығын ұстап сіңбіре бастады.

– Аты не деген тамаша! – деп кішкене қыз сөйлеп тұр. – Ол жаңа қақпа жағына келіп еді, Лиза ексумізге қазір сыртқы есікке келем! – деді.

Осы кезде ат дүбірі шықты да, сұлу торы атқа мінген, көрнекті салт атты көшеден бұрылып, ашық терезенің түбіне тоқтады.

III

– Есенсіз бе, Марья Дмитриевна! – деп жайлы, сүйкімді үнмен дыбыс қатты салт атты. – Менің жаңа саудам сізге ұнай ма?

Марья Дмитриевна терезеге тақалды.

– Есенсіз бе, Вольдемар!¹ Аһ, қандай жақсы ат. Мұны кімнен сатып алдыңыз?

– Әскерге ат жинаушылардан алдым. Бірақ қымбат сатты, соққан.

– Мұның аты кім?

– Аты Орланд. Бірақ жаман ат, басқа ат қоямын, – деп французша сөйлеп, – қой, қой, менің балақайым! Тынышсызын қарашы! – деді.

Ат оскырынып, тыпырлай түсіп, басын шұлғып, көбігін шашты.

– Леночка, сипаңызшы, қорықпаңыз...

Кішкене қыз терезеден қолын созып еді, Орланд тік шапшып, жалт берді.

Бірақ жігіт сасқан жоқ, тебініп жіберіп, шыбықпен аттың мойнынан салып қалды да, оны өз ырқына көндіріп, терезенің алдына қайтып келіп тұрғызды.

– Сақтаныңыз, сақтаныңыз, – деп Марья Дмитриевна французша сақтық айтты.

– Леночка, сипаңыз, мен оның ырқына көнбеймін, – деді салт атты.

Кішкене қыз қорқақтай тұрса да, қолын созып Орландтың дірілдеп тұрған танауына қол тигізді. Ат діріл қағып, ауыздығын шайнап тұр. Марья Дмитриевна дауыстап:

¹ Владимир

– Браво! Ал енді түсіп, мұнда келіңіз! – деді.

Жігіт атын шапшаң бұрып, тебініп қалып, көше бойына лекіте шауып барып, қораға кірді. Бір минуттен соң қолындағы шыбықты ойнақшытып, қонақ үйге жүгіре кірді, осы сәтте, екінші есіктен сұңғақ бойлы он тоғыз шамасындағы қара шашты қыз кірді, ол – Марья Дмитриевнаның үлкен қызы Лиза болатын.

IV

Оқушыға біз жаңа таныс еткен жас жігіт – Владимир Николаевич Паншин атанатын. Ол Петербургта ішкі істер министрлігінде дербес істер чиновнигі боп істейді. О... шаһарына бұл жігіт уақытша қазыналық бір тапсырмамен келген. Қазір мұндағы губернатор, генерал Зонненбергтің қарамағында істейді, оған өзі туыс есепті. Паншиннің әкесі отставкаға шыққан штаб-ротмистр, белгілі карташы, жүзі ажарсыз, көзі күлімсіреп тұратын, ерні жыбырлағыш адам еді, өзінің бар өмірін ұлықтар арасында, екі астаналық шаһардың ағылшын клубтарында өткізген, онша сенімді болмаса да, сүйкімді, бірақ тәсілқой адам саналатын. Бірақ онша тәсілқой болса да, өмірі әрдайым қайыршылыққа жақын болып өтіп, өзінің жалғыз ұлына болымсыз ғана, бүлінген мүлік қалдырған-ды. Бірақ өзінше, баласының тәрбиесін тәуір ескерген-ді: Владимир Николаевич французша тамаша сөйлейді, ағылшын тілін жақсы біледі, немісше тілі нашар еді. Әдет солай, тәуірсіген адамға неміс тілінде жақсы сөйлеу ұят саналады ғой; неміс сөзін кейде көбінесе күлкілі түрде қолданып, Петербургтың париждіктері сияқты, французша бұл тіпті әсем дей жүруге де болады ғой. Владимир Николаевич он бес жасынан-ақ қонақ үйлерге қысылмай кіре кетіп, сүйкімді көрініс беріп, мезгілімен жөнелуді де білетін. Әкесі бұл ұлына көп таныстар қалдырды, екі роббер арасында карта араластырып отырып, немесе винт ойыны біткен соң өзінің Володькасының жайын кейбір білікті адамдарға айтып қалудан жаңылмайтын. Нелер бір ірі адамдарға, сауда ойнына жүйрік жандарға да болсын білдіре жүретін. Владимир Николаевич өзі де университетте жүргенде, толық студент шенін алып шығу үстінде, бірнеше ақсүйек жастармен таныс болып, атақты үлкен үйлерге де барғыш болатын. Бар жер де оны жақсы қарсы алатын, өңі сүйкімді, бойы кең, әзілқой, дені сау, неге болса да дайын жігіт көрінетін; керегінде ол сыпайы, мүмкін болған жерде ол асқақ, тамаша жолдас, ғажайып жігіт! Жігіттің арманды майданы ашылды. Паншин сыпайылық ғылымының сырын таныды; оның шарттарына барынша да ден қойды; паңдықпен күле отырып,

болымсызды алданыш ете білу, елеулі істің бәрін болымсыз санай білу сияқты өнердің де бәрін білді, биге жүйрік, киімді ағылшынша киетін. Сөйтіп, аз уақыт ішінде ол Петербургтағы ең бір сүйікті, оңтайлы жас жігіт саналады. Паншин шынында әкесінен де бетер оңтайлы болатын және ол аса өнерлі еді. Қолынан бар іс келетін: сәндеп ән айту, еркінше сурет салу, өлең жазу, сахнада жақсы ойнау – бәрін де біледі. Жасы қазір жиырма сегізде-ақ, ал бұл күнде камер-юнкер шені де салмақты. Паншин өзінің ақылына, қырағылығына қатты сенетін; ол алға қарай батыл басып, еркін құлаштап келеді, өмірде сүт үстінде қаймақтай.

Кәрі мен жастың бәріне жағатын, өз ойынша – адам атаулыны, әсіресе, әйелдерді жақсы білем дейтін, ол әйелдердің ұсақ әлсіздіктерін шын білетін де. Суретшілікке бейімділігі болғандықтан, оның ішінде қызу да бар, ынтықтық, қызыққыштық сияқты сипаттар болу себебінен ол кейде өзін еркін де ұстайтын. Ішкілікпен, өзіне тең емес адамдармен таныс болу әдеті де бар, қысқасы, өзін мейлінше еркін ұстайды; бірақ дәл ішін алсаң, ол салқын, қу адам еді, қаншалық қатты ішкілік үстінде де оның ақылды, қоңырқай көзі барды қарауылдап, бағып отыратын, сыртқа батыл сияқты, еркін жігіт еш уақытта өзін-өзі ұмытып, барымен беріле алмайтын. Тек бір қасиеті – өзінің жүрісіне мақтанбайтын. Марья Дмитриевналардың үйіне, О... шаһарына келісімен, тез араласып кетті. Марья Дмитриевна мұны жанындай көрестін.

Паншин үйдегілердің бәріне бас иді. Марья Дмитриевна мен Елизавета Михайловнаның қолдарын ұстап, Гедсоновскийді иығынан сілкітіп қойды, өкшесімен айналып, Леночканың басынан ұстап, маңдайынан сүйіп алды.

– Сондай асау атқа мінуге қорықпайсыз ба? – деп сұрады Марья Дмитриевна.

– Кешіріңіз, ол тіпті жуас; мен неден қорқатынымды айтайын, мына Сергей Петровичпен преферанс ойнаудан қорқам; кеше Беленицинаның үйінде бұл кісі мені тұттай тонады.

Гедсоновский шикылдап, жағына күлді: Петербургтың көрікті чиновнигі, губернатордың сүйіктісі болған жас жігітке ол жорғалап тұратын. Өзінің Марья Дмитриевнамен сөйлескен кеңесінде, ол Паншиннің ерекше өнерін көп жақтайтын. Сондай кезде оның айтатыны: “қайтіп қана мақтамассың, жақсылар арасында беделді жігіт, қызметі болса ойдағыдай және титтей паңдығы жоқ”, – дейтін.

Паншинді Петербургте іскер чиновник санасатын. Жұмыста берік және жұмыс жайын әрбір сыпайы адамша әзілмен айта

біледі, өз еңбегіне ерекше мән бермегендей болса да, ол өте тиянақты. Ондай қызметкерді ұлықтар сүйеді; өз ойынша егер бұл тілей қалса, бір заманда министрлікке жетуіне де Паншин күдіктенбейтін.

Гедеоновский бұған сөз қатты.

– Мен сізді ұтты дегендей болдыңыз, ал өткен жұмада менің он екі сомымды кім ұтып еді? Және де...

Паншин мұның сөзін бөліп, еркеленіп, біраз астам жүзбен:

– Қатал, қаталсыз! – деді де, осыдан кейін оны елемей, Лизаға тақап келді.

– Мен осында Оберон увертюрасын таба алмадым, – деп сөз бастады. – Беленицина барлық классикалық музыка бізде бар деп бос мақтаныпты, анығында үйінде полька мен вальстерден басқа түк жоқ; бірақ мен Мәскеуге хат жаздым, сіз бір жұмадан соң ол увертюраны аласыз. Айтпақшы, кеше мен романс жаздым, өлеңі де өзімдікі. Айтып берейін бе сізге? Не шыққанын білмеймін, Беленицина аса сүйкімді деді, бірақ оның сөзінде мән жоқ, мен сіздің пікіріңізді білсем деймін. Тек менше кейінірек болсын.

Марья Дмитриевна сөзге араласып:

– Неге кейін? Қазір болса қайтеді? – деді.

– Бұйырыңыз! – деп, Паншин жарқыраған тәтті күлкімен жымия түсті, бұл күлкі онда тез туып, шапшаң жоғалып тұратын; енді орындықты тізесімен қозғап фортепьяно жанына отырып, бірнеше аккорд берді де, ән айтып кетті, әсіресе, сөзін анық айтты, романсы мынау еді:

Ақ бұлттар арасында,
Биік көкте ай қалқиды.
Ғажайып нұр төгіліп,
Теңізде толқын шалқиды.

Менің жаным теңізі,
Айы етеді бір сені,
Қуаныш пен қайғы да
Бір өзіңсің білгені.

Ғашықтық пен тілсіз арман,
Жанға толды:
Мен қиналдым, сен салқынсың
Алыстағы айдай болдың...

Өлеңнің екінші ауызын Паншин ерекше бейілмен күш салып айтты, фортепьяно үнінде де ырғалған толқын лебі бардай. “Мен

киналдым” деген сөзден соң ақырын күрсініп, көзін төмендетті, үні де бәсеңдеп морендоға¹ ауысты. Ол айтып болған соң Лиза әнге мақтау айтты; Марья Дмитриевна “көркем” деді, ал Геденовский даурығып, “ғажайып! Поэзия мен музыка бірдей тамаша” деген еді. Леночка балалық табынғыш жүзбен әншіге қарап қапты. Қысқасы, мұндағылардың бәріне де жас дилетанттың шығармасы ұнап еді, бірақ, қонақ үйдің сыртында жаңа кірген бір қарт адам тұр екен, оған Паншиннің романсы тәп-тәтті көрінсе де, бет ажарына қарағанда оншалық ұнамды әсер етпегендей. Ол адам біраз тұрып, етегінің шаңын қалыңдау қол орамалмен қағып түсіріп, көзін қысыңқырап, ернін мұңая жымырып, өзінің онсыз да күдірейген жауырынын бүгілте түсіп, жай басып қонақ үйге кірді.

– А, Христофор Федорович, амансыз ба! – деп Паншин жұрттың бәрінен бұрын үн қатып, орнынан атып тұрды. – Мен сіздің мұнда екеніңізді сезбедім, болмаса романсымды сіздің көзіңізше айтуға әсте батпас едім. Білем, сіз жеңіл музыканы сүймейсіз ғой.

– Мен тыңдағам жоқ! – деп жаңағы кірген кісі орыс тілін шала сөйлеп, жұртқа бас иді де, бөлменің ортасында тұрып қалды.

– Сіз, мусье Лемм, Лизаға музыка сабағын бергелі келдіңіз бе? – деді Марья Дмитриевна.

– Жоқ, Лисафет Михайловна емес, Елена Михайловнаға.

– Е, жарайды. Онда жақсы. Леночка жоғарыға Лемм мырзамен бірге бар. – Қарт кішкене қыздың соңынан кете беріп еді, Паншин оны бөгеп қалды.

– Сабақтан кейін кетіп қалмаңыз, Христофор Федорыч. Елизавета Михайловна екеуміз төрт қолдап, Бетховен сонатасын ойнаймыз.

Шал бірдеме деп мінгірлеп еді, Паншин неміс сөзін бұза сөйлеп кетті.

– Маған Елизавета Михайловна сіз ұсынған дұғалық кантатаны көрсетіп еді, әсем екен! Алда риза болсын. Сіз мені салмақты музыканы бағаламайды деменіз, қайта ол кейде іш пыстырғанмен, пайдалы ғой.

Қарт құлағына шейін қызарды да, Лизаға қиыс көз тастап асығып жүріп кетті. Марья Дмитриевна Паншиннен романсты тағы бір айтуды сұрап еді, бірақ ол білімді немістің құлағын қажаудағ қаймыққандай, Лизаға Бетховен сонатасын ойнайық деді. Бұдан

¹ Музыка тілінде бәсеңдеп, баяулап тынған үнді солай айтады.

соң Марья Дмитриевна күрсінді де, Гедеоновскийге өзімен бірге бакшаны аралап қайтуды ұсынды.

– Менің сізбенен, әлі де біздің байғұс Федя туралы ақылдасып, сөйлеспегім бар-ды! – деді.

Гедеоновский жымыып иілді де, қос саусағымен қалпағын ұстап, биялайын алып, Марья Дмитриевнамен бірге кетті. Бөлмеде Паншин мен Лиза қалды. Қыз сонатаны ашты, екеуі де үндемей, фортепьяноға қатар отырысты. Жоғары үйден Леночканың әлсіз саусақтары тартқан гамманың үндері шала естіліп тұрды.

V

Христофор-Теодор – Готлиб Лемм 1786 жылы Саксон корольдығында, Хемниц шаһарында туған. Әке-шешесі кедей музыканттар болатын. Әкесі валторнда, шешесі арфада ойнайтын; бала бес жасында үш түрлі аспапта ойнауға машықтана бастаған. Бірақ сегіз жасында жетім қалып, он жасынан бастап өз өнерімен нан тауып жүруші еді. Көп заманнан қаңғыма өмір кешіп, трактирлерде, жәрменкелерде, шаруалардың тойларында, балда да ойнайтын; бір уақыт оркестрге кіріп, саты-саты көтеріліп, дирижерлыққа да жетіп еді. Өз ойыны нашар болатын, бірақ музыканы аса жақсы білуші еді. Жиырма сегіз жасында Ресейге келген. Оны жаздырып алған бір үлкен мырза музыканы өзі жек көрсе де, оркестрді мақтан үшін ұстайтын. Лемм оның қолында капельмейстер болып жеті жыл тұрып, кейін құралақан шықты. Мырзасынып, бұған вексель бермек еді, кейін онысын да орындамады, қысқасы, бір тиын төлемеді. Бұған еліңе қайт деген мәслихат берісіп еді, бірақ үлкен Ресейден қайыршы боп қайтуға көне алмады, артистер алтын қазына деп санайтын ұлы Ресейде ол қала тұрып, әлі де бағын сынамақ болған.

Сорлы неміс сол бағын жиырма жыл сынады: Мәскеуде, губерниялық қалаларда талай мырзаларға қызмет етіп, көп тауқымет көрді, мұқтаждықтан қысылып, қайрандаған балықтай болғаны да бар: не қорлықтар көрсе де, ол өз Отанына қайтпақты мұрат ететін: сүйеніші сол еді. Ал тағдыр мұның ең соңғы тілегін де орындатпады. Елу жасқа келгенде, ерте қажыған жан, ауру күйінде осы О... қаласында мәңгіге қалып қойды, осы өзі жек көрген Ресейден құтылармын деген үміт болмаған соң, ендігі тірлігін сабақ беріп, соны болымсыз талшық етумен өткізіп келеді.

Леммнің өңі мұны сүйкімді жан дегізе алмайтын. Бойы аласа, жауырыны қисық та күдіс, іші жабысқан, аяғы үлкен еді; сірескен саусақтарының тырнақтары көкшіл, қолы қызыл болатын: бетінде

әжімі көп, жағы солған: шүңкиген жұқа еріндерін үнемі қозғап, бірдеме шайнап отырғандай, әдетте, соншалық сүйкімсіз, жексұрындау көрінетін; ағарған шаштары тар маңдайына төгіле салбырайтын: сөніп бара жатқан көмірдей, кішкентай, қозғалысы аз көздері де бір алуан: көңілсіз денесін зорға сүйрегендей аяғын ауыр басатын; кейбір қимылдары торда отырған жапалақтың сөлекет түрде сыланғаны сияқты; жапалақ өзіне бірсудің қарағанын сезіп, үлкен сары көзімен шошына қараса, осындай қозғалыстар жасайтын. Кешірімі жоқ кәрі уайым, сорлы күйшіге өзінің өшпес таңбасын басып, мұны бүкшітіп, сумитып қойған; онсыз да көңілсіз бойын соншалық ажарсыз еткен; бірақ, алғашқы алған әсерге алданбайтын адам болса, осы жанның тозған күйінде де мейірімділік, адалдық, бір өзгешелік барын байқайтын. Бах пен Гендельдің өнеріне табынған, өз ісіне берік бұл адамда сезгіш қиял, өткір ой да бар: тұқымының мінезі сондай Леммді кім біледі? Заманы келіссе, ол өз отанының ұлы композиторының бірі болар ма еді, тек бұл жұлдызы жанбаған пенде болды. Өз өмірінде жазғандары көп еді, жалғыз-ақ бірде-бір шығармасын бастыра алмады, батыл қимылдап, біреуге жағынып, бірсуден өтініп іс студі ол білмеді. Бір заманда, оған да көп жыл болыпты, мұның досы және өнерін бағалаушы кедей бір неміс өз қаражатына Леммнің екі сонатасын бастырып еді, бірақ ол да, музыка дүкендерінің жертөлесінде жатып қалды, үнсіз, із-тозсыз жоғалды, түн ішінде біреу апарып суға тастап жібергендей. Ақырында Лемм күдер үзді, жасы болса да жетіп қалды: сезім тұтқырланып қазіргі сірескен саусақтарындай боп өзі де қасаң тартты. Өмір бойы үйленген жоқ еді, кем-кетіктер арасынан тауып, жалдап алған бір кемпір қызметкермен О... шаһарында, ол Калитиндер үйіне жақын, бір кішкене лашықта тұрады: өзі ұзақ уақыт серуен етіп жүретін, оқитыны Інжіл және протестант дұғалықтары, онан соң Шлегльдің аударуынан Шекспирді оқитын. Көптен шығарма жазған жоқ еді: тек мұның жақсы шәкірті Лиза Леммға қозғау салғандай екен: жаңағы Паншин айтқан қантатаны ол Лизаға арнап жазып еді. Күйдің сөзін дін кітаптарынан алған, кей өлеңдерін өзі де қосып еді. Мұнысын екі хор айтатын, біреуі бақыттылар, бірі бақытсыздар хоры, кейін екі жағы табысып, бірге айтатын: “мейірімді тәңірім, біздей күнәкарды кеше гөр, дүниенің үмітінен, бұзық ойларынан бізді құтқара көр” деген сөздер болатын. Бірінші бетке көркем, әшекей жазумен мынадай сөздер жазылған еді: “Тек күнәсыздар әділ Дұғалық кантата. Бұл шығарманы менің сүйкімді шәкірт қызым Лизавета Калитинаға арнадым, жазған оның